

Anthony Giddens'in Yapılanma Teorisi*

Engin Yıldırım**

Giriş

Sosyal bilimlerdeki en önemli tartışma konularından biri birey ile toplum veya daha teknik bir ifadeyle yapı ile eylem arasındaki ilişkinin niteliğidir. Bu konuda Durkheim, Levi-Strauss ve Althusser gibi düşünürler yapının eylemden ve eylemi yapan aktörden önce geldiğini iddia ederken; Schultz ve Garfinkel ise sosyal dünyanın ne yaptığını bilen aktörlerden oluştuğunu belirtip, eylemin yapıdan öncelikli olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu iki görüş arasındaki tartışma aslında kökeni antik çağlara kadar uzanan nesnellik-öznellik ve gerekircilik-iradecilik gibi tartışmalara dayanmaktadır. Dawe'nin ifadesiyle bu "iki sosyoloji" toplum ile birey arasındaki ilişkilerde birbirleriyle çatışma halinde olan görüşleri savunmaktadır (1970: 216). Yapıyı eylem veya eylemi yapan aleyhine vurgulayan görüşler, toplumsal ve bireysel refah ve mutluluk için dışsal sınırlamanın gerekliliğini belirtmektedir. Yani; sosyal yapı ontolojik olarak kendisini oluşturan unsurlardan önceliğe sahiptir. Buna karşılık eyleme vurgu yapan yorumsal yaklaşımlarda ise eylemi gerçekleştirenin dışsal sınırlamadan kurtulduğu zaman tüm potansiyelini kullanma imkanını bulabileceği görüşü hakimdir. Yorumsal sosyolojiler bireyi sosyal dünya hakkında bilgisi olan, amaçlı davranan ve ne yaptığını açıklayabilen bir aktör olarak değerlendirmektedir. Ancak burada da yapı ihmal edilmektedir.

* Bu çalışma, 5. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresine (12-14 Kasım 1997, ODTÜ, Ankara) sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

** Doç. Dr. E. Yıldırım, Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Yapı-eylem ikiciliğini aşma yolunda son yıllarda bazı düşünürler önemli çabalar göstermektedir. Giddens, Bourdieu ve Bhaskar bu konuda ilk akla gelen isimlerdir. Ancak, bu çalışma yapı-eylem ikiciliği konusuna en fazla değinmiş ve bu çerçevede yapılanma¹ (*structuration*) teorisiyle önemli bir adım atmış olan Anthony Giddens'in düşüncelerini ele almayı amaçlamaktadır. Aslında Giddens'in projesi üç ana bölümden oluşmaktadır: İlk olarak, klasik sosyal teoriye eleştirel bir yaklaşım geliştirmek; ikinci olarak, modernitenin ikilemleri ve doğası üzerine post-Marksist bir açıklama geliştirmek; son olarak da sosyal teorisinin konusunu yeniden kavramsallaştırmak. Giddens kuramsal seyahatine klasik ve modern sosyal teorisinin belli başlı geleneklerini, bu geleneklerin önde gelen düşünürlerini inceleyerek başlamıştır. Durkheim, Weber, Marx, Parsons, Habermas ve Foucault, Giddens'in incelediği ve eleştirdiği düşünürler arasındadır. Bu düşünürlerin çalışmalarına yönelik eleştirilerini Giddens zamanla yapılanma teorisinin genel çerçevesini oluşturmakta kullanmıştır.

İncelememizde ilk olarak, yapılanma kuramının ortaya çıkış nedenlerini ve Giddens'in etkilendiği yaklaşımları ele alacağız. Daha sonra ise yapılanma kuramının temel özellikleri hakkında bilgi vereceğiz. Son bölümde ise bu kurama yöneltilecek eleştiriler sunulacaktır.

Yapılanma Teorisinin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Etmenler

Talcott Parsons'un geliştirdiği sosyal sistem yaklaşımı 1950'li yıllarda sosyoloji araştırmalarının temel kuramsal çerçevesini oluşturmuştu. Bu yaklaşım üç ana özelliğe dayanmaktaydı: işlevselcilik, doğalcılık ve sosyal nedensellik. İşlevselcilik toplumun kendisini oluşturan üyelerinden farklı ihtiyaçları olduğunu savunurken, doğalcılık doğal bilimlerin yöntemlerinin sosyal bilimlerde de kullanılabileceği görüşüne dayanmaktaydı. Sosyal nedensellik ise sosyal bilimcilerin bir bireyin davranışının nedenlerini bildiklerini, o bireyin ise nedenler konusunda söyleyecek bir şeyi olmadığını vurgulamaktaydı. Parsons'un insan aktörünü dışlayan yaklaşımına tepki olarak "insanı geri getirmek" anlayışı 1960'ların ortalarından itibaren sosyolojiye egemen olmaya başlamıştır. Bu bağlamda, bireysel aktörün sosyal teorisinin odak noktası olduğu düşüncesinden hareket eden etnometodoloji ve sembolik etkileşimcilik gibi yorumsamacı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda mikro aktörlere aşırı bir vurgu yapılırken, makro aktörler ve konular geri plana itilmiştir. Bazı sosyal bilimciler, özellikle de, etnometodolojistler şeyleştirme²

¹ "*Structuration*" kavramı Türkçe'de "yapılaşma" (bkz. Mutman 1997: 8) ve "yapılandırma" (bkz. Callinicos 1998) olarak da kullanılmaktadır. Bu çalışmada daha esnek bir anlam uyandıran "yapılanma" kavramı tercih edilmiştir. Başka yazarların da (örneğin, bkz. Tekeli 1998: 22) "yapılanma" kavramını "*structuration*" kavramını karşılamak için kullandıklarını görüyoruz.

² İnsan dışındaki varlıklara insanın özellik ve sıfatlarını atfetme.

(*reification*) endişesiyle toplulukların amaçları olabileceği, karar alabilecekleri ve politikalarını uygulayabilecekleri gibi düşüncelerden uzak durmuşlardır.

Giddens'in Parsons'un yapısalci-işlevselci yaklaşıma yönelttiği eleştirisi eylemin işlevsel olarak belirlendiği ve sosyal yapının insan davranışı üzerinde önemli bir sınırlayıcı olduğu düşünceleri üzerinde odaklaşmıştır. Giddens, yapısalci-işlevselci yaklaşımın insanların gerçek hayatta ne yaptıklarını açıklarken insanların nedenlerini, amaçlarını dikkate almadığını ve bu nedenle onları "kültürel kuklalar" olarak gördüğünü vurgulamaktadır (Layder, 1994: 129). Ona göre, yapısal güçler dışsal olarak davranışı belirlemez ve sınırlamaz. Sosyal çözümlemenin odak noktası sosyal gerçekler, yapılar, sistemler veya kurumlar değil insanların nedenleri ve güdüleridir. Aktörün kendisinin düşünömsel³ (*reflexive*) davranabileceği göz ardı edilmektedir. Durkheim "Sosyolojik Yöntemin Kuralları" kitabında sosyolojinin kendisini mümkün olduğunca doğa bilimlerini örnek almasını ve sosyal gerçekleri çözümlemesini önermişti. Giddens, Durkheim'a nazire yaparcasına adlandırdığı "Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları" (1976) kitabında ise insanların ve onların faaliyetlerinin önceden oluşmuş nesnel olgular olmadıklarını belirtmektedir. İnsan toplumla etkileşime girmekte ve onun oluşumuna aktif olarak katılmaktadır. Ancak Giddens toplumun sadece bireyler tarafından meydana getirilmediğini de vurgulayarak, yapı kavramını reddetmemektedir (1984: xxi). Bu bize Giddens'in ağır eleştiriler yöneltmesine rağmen, yapısalci-işlevselciliği tamamen analizin dışında tutmadığını göstermektedir.

Giddens yapılanma kuramını geliştirirken etnometodoloji, dil felsefesi, görüngübilim, zaman coğrafyası, marksizm ve işlevselcilik gibi değişik yaklaşımlardan etkilenmiştir. Bunlar arasında yapılanma kuramını en çok etkileyenin etnometodoloji olduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği gibi günlük hayatın ayrıntılı analizine dayanan etnometodoloji aktörlerin ne yaptıkları ve niçin yaptıkları hususunda bilgili olduklarını savunmaktadır. Kurucusu olan Garfinkel'e göre günlük hayattaki rutin faaliyetler çeşitli varsayımlar ve uygulamalar aracılığıyla gerçekleştirilir. Sosyal yapı dışsal bir gerçeklik olarak değil, sosyal etkileşim sürecinde toplumun üyeleri tarafından sürekli olarak üretilen bir kavram olarak değerlendirilir. Sosyal yapı oluşumunu ve varlığını toplum üyelerinin sosyal dünyayı anlama çabalarına borçludur. Kısaca etnometodoloji insanların kendi dünyalarını nasıl inşa ettiklerini ele alarak, gündelik yaşamın yeknesaklığının araştırılmasına dayanır. Yapılanma kuramının temel varsayımlarından biri olan insan aktörünün bilgili olduğu görüşü etnometolojiden alınmıştır.

Öte yandan Giddens'a göre yorumsamacı yaklaşımlar eylemi praksis olarak değil, anlam olarak yorumlamaktadırlar ve sosyal gücü sosyal hayatın ikincil bir özelliği olarak görmektedirler. Marksist kökenli bir kavram olan praksis, sosyal eyle-

³ Bir kişi veya kurumun kendisiyle ilgili düşüncelerin o kişinin veya kurumun bir parçası haline gelme süreci.

min yaratıcı ve dönüşümcü boyutlarını ifade etmektedir. Yorumsamacı sosyoloji, kurumsal düzenleri anlama konusunda da yetersizdir (Giddens 1976: 53). Bu yaklaşımlar kendilerini sosyal teorinin sadece bir boyutu olan sosyal aktörle sınırlandırmışlardır. Aynı şekilde özellikle sembolik etkileşimcilerin vurguladığı bireysel aktörler tarafından toplumun üretilmesi düşüncesini eleştirmektedir. Çünkü bu yaklaşımın sosyal etkileşim sayesinde toplumun yeniden üretilmesini ihmal ettiğini düşünmektedir.

Bir tarafta insanı, mikro olguları ihmal edip, kurumların önceliğini savunup, yapı ve sınırlama gibi kavramları ön plana çıkararak yapısalci-işlevselcilik, öbür tarafta aktöre önem veren ama yapı, çatışma ve güç konularını ihmal eden yorumsamacı yaklaşımlar arasında sosyoloji iki ana kampa bölünmüş ve bu Gouldner'in deyişiyle "batı sosyolojisinde krize" neden olmuştur. Giddens sosyolojideki krizin bu ikicilikten kaynaklandığını belirtmiştir. Ona göre "sosyal teori sistematik bir yeniden yapılanmaya gereksinim duymaktadır" (Giddens 1979: 240). Giddens'in çalışmaları farklı ve zıt sosyal düşünce geleneklerinin bir sentezi olarak düşünülebilir. Ona göre, dünyayı nasıl biliyoruz biçimindeki epistemolojik sorular yerine ontolojik sorularla uğraşılması gerekmektedir. Giddens gerçekleştirmeye çalıştığını "bir eylem ve yapı kuramı olarak insan toplumunun ontolojisini yapmak" şeklinde özetlemiştir (1986: 105, Mullan ile yapılan mülakat). Yani, Giddens kendisini bir praksis kuramcısı olarak görmektedir. İnsanların dünyayı değiştirmek amacını gerçekleştirme biçimleri praksis olarak nitelendirilmektedir. Yapılanma kuramı bir praksis olarak genelde sosyal bilimlerin özelde de sosyolojinin karşı karşıya geldiği krizi aşmak için önerilmiştir.

Yapı, Sosyal Sistem ve Yapının İkiliği

Yapısalci yaklaşımlarda bir yapıyı oluşturan unsurlar arasındaki ilişkiler, bu unsurların tek tek ele alınmasından daha önemlidir ve bu unsurlar arasındaki düzenli ve sistematik ilişkiler yapının temelini meydana getirmektedir. Bir grup insan veya kurum bir araya geldiği zaman, bir araya gelmelerinden dolayı, daha önce bütünü oluşturan parçalarda var olmayan yeni bir takım özellikler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yapı veya bütünün kendini oluşturan parçalardan ayrı bir varlığa sahip oldukları yapısalcılar tarafından dile getirilmektedir. Yapısalcılığa göre bireylerin hareketleri şu veya bu şekilde toplumsal güçlerin ürünüdür ve doğa bilimlerinin araştırma yöntemlerinin kullanılmasıyla sosyal dünya anlaşılabilir ve açıklanabilir. Burada sosyal varlığın yapı olarak belirlenen özellikleri şeyeleştirilerek, sosyal süreçler ve olaylar ikinci plana itilmektedir.

Yapılar aktörden⁴ bağımsız bir varlığa sahip gibi görünerek, insan eylemini belirleyebilmektedir.

Giddens yapısalcılıkta eylem ve aktör olmadığını, bunların yerine ihtiyaçlar ve rol beklentileriyle harekete geçen davranışlar olduğunu belirterek, bu durumu sahnede önceden yazılmış metne göre rol oynayan aktörlerin durumuna benzetmektedir (1976: 23). Başka bir ifadeyle aktörler sosyal yapının elinde bir tür kukla konumuna düşmektedirler. Giddens yapının eylem veya aktörün varlığı dışında bir varlığa sahip olmadığını savunmaktadır. Giddens'in vurguladığı nokta organizmalardan farklı olarak sosyal yapıların kendi varlıklarını sürdürebilmek için her hangi bir ihtiyaçları veya çıkarları olmadığıdır.

Öte yandan, yukarıda da değindiğimiz gibi Giddens bazı yorumsamacı yaklaşımlardan farklı olarak yapı kavramının tümünden terk edilmesine de karşıdır. Öyleyse Giddens'da yapının varlığının nasıl açıklayabiliriz? Giddens, İsviçreli dilbilimci Sausser'e den esinlenerek, konuşma ve dil arasındaki ilişkiyi örnek olarak vermektedir (Giddens, 1984: 128). Ona göre konuşma bir eylem, dil ise yapıdır. Konuşma onu gerçekleştirecek bir özneyi gerektirmektedir. Buna karşılık dil ise bir özneye sahip değildir. Konuşmacılar tarafından kullanılıncaya veya yazıya dökülünceye kadar dilin bir varlığı da yoktur. Sosyal hayattaki yapılar sadece sosyal eylemde ortaya çıkarlar. Nasıl konuşma dilin yapısından kaynaklanıyorsa, aynı şekilde her sosyal eylem harekete geçirdiği yapıdan kaynaklanmakta ve onu ima etmektedir.

Giddens yapının sınırlayıcı özellikleri olduğunu inkar etmemekte ve bunları üçe ayırmaktadır (1984: 177-8):

- a) Beden ve maddi dünyadan kaynaklanan sınırlamalar,
- b) Güç sınırlamaları: Gücün sınırlayıcı boyutu yaptırımlardır. Ancak sosyal mücadelenin gerçekleşebilmesi için herkesin eşit olmasa bile bir gücü vardır.
- c) Yapısal sınırlamalar: Bütün yapısal niteliklerin bireysel aktöre karşı bir nesnelliği vardır ve bu durumdan duruma göre değişir. Yapısal sınırlama eylemin bilinen ve bilinmeyen şartlarının birleşiminden doğmaktadır

Yapıyı kurallar ve kaynaklar olarak tanımlayan Giddens eylemi belirleyen dışsal bir güç olarak yapı yerine, kuralları ve kaynakları koymaktadır. Aktörün eylemleri kurallardan ve kaynaklardan etkilenmektedir. Yapıyı oluşturan kurallar birbirine rakip yorumlara tabi olup, uygulamalarında sürekli dönüşüme uğrarlar. Giddens yapının yapısal setler olarak somut bir biçime büründüğünü iddia etmektedir. Ö-

⁴ Aktör kavramını "agency" kavramını karşılamak için kullandık. "Agency", Türkçe'de "eyleyenlik", "faillik"; "agents" ise "eyleyiciler", "failler", "ajanlar" olarak da kullanılmaktadır. Giddens'in "actor" ve "agent" kavramlarını birbiri yerine kullandığından hareketle "agent" karşılığı olarak "eyleyen" yerine Türkçe'de daha kolay anlaşılabilen "aktör" kavramını benimsedik. Ancak, gene kolay anlaşılması bakımından "human agency" kavramını "insan aktörlüğü" olarak değil, "insan eyleyenliği" olarak kullandık.

neğin, ona göre kapitalist toplumun temelini oluşturan yapısal set şu şekilde belirtilebilir: Özel mülkiyet: para: sermaye: hizmet sözleşmesi: kâr (Giddens, 1984: 186).

Burada yapı setleri arasında dönüşüm vardır. Özel mülkiyet paraya, para sermayeye, sermaye işçi çalıştırmaya ve kar yapmaya dönüştürülmektedir. Bu dönüşümü gerçekleştiren kurallar ve kaynaklar ise bir aktör sayesinde ortaya çıkmaktadır.

Giddens'in yapılanma teorisini anlamının yolu, Giddens'in toplumları ontolojik olarak nasıl ele aldığından geçmektedir. Yapısalcı ve işlevselci okullar sistem ve yapı kavramlarını genellikle aynı anlamda kullanırken, Giddens bu iki kavram arasında bir ayırım yapmaktadır. Giddens yapı ve eylem arasında ikisinin birbirine bağımlılığını sağlayan olguya sistem adını vermektedir (1976: 118). Bir sistem belli bir tarihi dönem içerisinde mekansal olarak farklı sosyal ortamlarda yeniden üretilmiş, birbiriyle bağlantılı kurumsallaşmış etkileşim biçimleridir. Sistemler sürekli yeniden üretildikleri için zaman ve mekandan soyutlanamazlar (Giddens 1979: 201). Sistemlerin zaman ve mekanda yeniden üretilmiş olan etkileşimler içerisinde bir varlıkları olduğu için aldıkları biçimler, süregelen sosyal olaylar içerisinde görülebilir. Giddens sosyal sistemlere toplumların yanı sıra mahalle toplulukları ve kapitalist dünya sistemi gibi daha küçük ve daha büyük birimleri de dahil etmektedir.

Sosyal sistemler zaman ve mekanda yerleşikken yapılar sosyal etkileşimin ortamı ve sonucu olarak üretilen ve yeniden üretilen, zaman ve mekanda yerleşik olmayan farklılıklar düzenidir. Sosyal sistemler sosyal yeniden üretimin sürekliliği sayesinde zaman ve mekanda oluşurken, yapılar zaman ve mekanda var olmayıp, sanal bir varlığa sahiptirler. Yapılar zamansal olarak sadece ortaya çıktıkları anda (*instantiation*) mevcuttur. Bundan dolayı yapılar organize ettikleri eylemlerin hem ortamı, hem de sonucudurlar; eylemleri mümkün kılan araçlardır. Yapı sistem ve eylemde mevcut olmakla beraber bunların hiç birine indirgenemez. Sosyal sistemler günlük hayatta sürekli yeniden üretilmeleri aracılığıyla yapılaşır. Bu durumu Giddens *yapının ikiliği* (*duality of structure*) kavramı ile açıklamaktadır. Yani, toplumsal sistemlerin yapısal özellikleri bu sistemleri oluşturan pratiklerin hem aracı hem de sonucudur. Sosyal sistemler birbirine bağımlı sosyal kurumlar ve topluluklar meydana getiren sosyal ilişkiler kalıpları olarak görülebilirler. Sosyal yapılar ise bireysel aktörler tarafından sosyal sistemlerin üretimi ve yeniden üretiminde kullanılan kurallar ve kaynaklar dizisidir. Yapılar sadece insan beyinlerinde planlar veya düşünceler olarak ya da uygulamaya konuldukları zamanlar hariç somut olarak zaman ve mekanda mevcut değildirler (Giddens 1984: 17).

Sistemlerin kendileri yapılar olmayıp, yeniden üretildikleri süreçlerdeki yapısal özellikleri ifade etmektedirler. Bir sosyal sistemin yapılanmasını kurallar ve kaynakları kullanarak aktörler (*agents*) aracılığıyla yeniden üretilen sosyal sistemler sağlamaktadır. Her sosyal sistem sadece gerçek sosyal pratiklerde var olan bir dizi "yapısal niteliklere" (*structural properties*) sahiptir. Bu nitelikler "sosyal sistemlerin zaman-mekan boyutunda en derinlerde gömülü olan ve toplumun temel kurum-

sal düzenlemelerini yöneten unsurlardır” (Giddens 1979: 106). Yani yapısal nitelikler sosyal sistemlerin kurumsallaşmış özellikleridir. Kapitalist toplumdaki işbölümü yapısal niteliklere örnek olarak verilebilir. Giddens’a göre kurumlar zaman ve mekanda ne kadar derinleşirlerse herhangi bir bireysel aktör tarafından değiştirilmeleri veya manipüle edilmeleri o derece zorlaşır (Giddens, 1984 171). Örneğin, evlilik kurumu toplumun hukukunda, geleneklerinde, göreneklerinde ne kadar derin bir yer edinmişse bireyler tarafından o derece az değiştirilebilir veya görmezden gelinemez.

Giddens’a göre sosyal bilim hem bireylerin anlamlı eylemlerini hem de bu eylemlerin gerçekleştiği sosyal ortamların yapısal özelliklerini incelemelidir. Yapı hem eylem tarafından yeniden üretilir hem de eylemi kendisi meydana getirir. “Sosyal yapılar insan eylemi tarafından oluşturulurlar ama aynı zamanda bu oluşumun ortamını da meydana getirirler” (Giddens 1976: 128). Sosyal sistemler bu sistemlerin yapısal özellikleri tarafından sınırlanan ve aynı zamanda muktedir kılınan insan aktörlerinin faaliyetlerinden oluşur. Toplumsal etkileşim sistemleri olan sosyal sistemlerin kendileri yapı olmamakla beraber, çeşitli yapıları bünyelerinde barındırırlar. Yapılanma kuramında kolektiviteler yapı olarak değil, yapılaşmış sistemler olarak görülmektedir. “Bir yapı bir ‘grup’, ‘topluluk’ veya ‘organizasyon’ değildir; bunların yapıları vardır” (Giddens 1976: 121). Sosyal sistemlerdeki yapısal özellikler sistemleri yeniden üretmez ama bunun gerçekleşmesini aktörlere zamansal-mekansal ortamlar, ilişkiler hakkında bilgiler vererek sağlarlar. Ekonomi, siyasal örgütlenme ve eğitim sistemi gibi kurumsal yapılar sistem kavramına eş görülebilir. Ancak kurumların kendilerine ait bir hayatları yoktur. Ontolojik olarak kurumlar ve sistemler insan nedenleri ve motivasyonlarına bağımlı oldukları oranda varlığa sahiptirler. Sosyal yapılar, kurumlar ve sistemler insanların geliştirdikleri nedenlerden ve düşünümsel davranışlardan bağımsız değildirler.

Aktör ve Eylem

Aktörlük (*agency*-eyleyenlik) kavramı benlik, motivasyon, arzu, amaçsallık, tercih, inisiyatif, özgürlük ve yaratıcılıkla özdeşleştirilmiştir (Emirbayer ve Mische 1998: 962). Bir aktör olmak, içinde yer aldığımız sosyal ilişkiler üzerinde bir noktaya kadar denetimde bulunma kapasitesine sahip olmak demektir (Sewell 1992: 20). Bu da sosyal ilişkileri bir dereceye kadar da olsa dönüştürme kapasitesini ima etmektedir. Aktör olmak eylemlerimiz için başkalarıyla birlikte veya onlara karşı eşgüdüm gerçekleştirebilme vasfını gerektirmektedir. İnsan aktörü olmak “başka türlü davranma kapasitesini” içermektedir (Giddens 1976: 151). Giddens insanların farklı eylem biçimlerini seçebilen, “kavram taşıyan” varlıklar olduğunu söylemektedir. Giddens insanların rasyonel olduklarına inanmakla beraber akılcılığı Weberci anlamda araçsal akılcılık olarak değil etnometodolojik akılcılık olarak algılamaktadır (Tucker 1998: 80). Sosyal eylemin rasyonelleştirilmesi belli sosyal ortamlara bağlı

olan maharetli bir başarıdır. İnsanların faaliyetlerinden bağımsız bir evrensel akılcılık yoktur. Eylemlerin nedenlerini ifade etme yeteneği insan eyleyenliğinin (*human agency*) bir unsurudur.

Giddens için bir aktör olmak günlük hayatın sürüp gitmekte olan bir parçası olarak dünyada farklılık yapabilme yeteneğine sahip olmak anlamına gelmektedir (Clark, 1990: 24). Giddens praksis kavramını yeniden canlandırarak, sıradan aktörlerin bilgilenebilir olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Giddens yapısalcılardan farklı olarak özelliğin sosyal olarak oluşmasının, bilgili öznenin sosyal teoride devre dışı bırakılmasını gerektirmediğini söylemektedir. Sosyal hayat bilgili sosyal aktörlerin maharetlerinin bir sonucudur ve her bir sosyal aktör pratik bir sosyal kuramcıdır. Öte yandan, aktörlerin bilgilenebilirliğinin, özellikle de eylemlerinin nedenlerini tam ve doğru olarak açıklama konusunda daima sınırlı olduğunu Giddens ifade etmektedir (Giddens 1976: 160). Giddens insan aktörünün bilgilenebilirliğinin bir taraftan bilinçaltı diğer taraftan da tanınmamış şartlar/amaçlanmayan sonuçlarla daima sınırlı olduğunu ifade etmektedir (Giddens 1984: 282). Dil ve gelenekler gibi insanların meydana getirdikleri yapılar insan eylemi için yeni alanlar açmakla beraber, aynı zamanda bu alanları sınırlamaktadır. Ayrıca insan faaliyetlerinin çoğu geniş bir zaman ve mekanı kapsayan ve bu nedenle denetlenmesi çok zor olan kurumların içinde gerçekleşmektedir. Aktörün eylem özgürlüğünü kısıtlayan bir başka neden de bazı aktörlerin diğer aktörlere yaptırımında bulunma gücüne sahip olmalarıdır. Ayrıca aktörün özgürlüğünü eylemin amaçlanmayan sonuçları da sınırlamaktadır. Sosyal yeniden üretim sosyal eylemin hem amaçlanan hem de amaçlanmayan unsurları tarafından gerçekleştirilir. Amaçlanmayan sonuçlar kavramı insan eyleyenliğini varsaymaktadır. Çünkü, amaçlanan ile amaçlanmayanı birbirlerinden ayıran ölçütler olmazsa bunları birbirlerinden ayıramayız (Bernstein 1989: 23).

Sosyal eylem sadece kural takibi anlamına gelmemektedir. Sosyal hayatta bir kuralın uygulanması kaynaklara farklı seviyelerde ulaşılmasını içerir ve bu kurallar tartışmalara açıktır. Kuralları bilmekle, bir kuralı formüle etmeyi bilmek arasında farklılıklar vardır. Sosyal hayatta kuralların iki yönü vardır. Bir taraftan anlam oluşumu ile ilgiliyken, diğer taraftan eylemin yaptırımlarını meydana getirirler (Giddens 1984: 18). Aynı dili konuşan herkes aynı kuralları paylaşmakla beraber aynı toplumda yaşayanlar aynı sosyal eylem kurallarını paylaşmazlar.

İnsan eyleminin en önemli özelliklerinden biri amaç içermesidir. Bir insanın hareketleri ve amaçlarıyla bunların topluma veya herhangi bir sosyal ilişkiye olan etkisi arasında doğrudan basit bir ilişki yoktur (Thompson 1989: 63). Mesela insanların çoğu aşık olma, ebeveynlerin istemesi gibi değişik nedenlerle evlenirler. Bu davranışın etkisi toplumda çekirdek aile ilişkisinin varlığını sürdürmesidir. Başka bir ifadeyle, insanlar toplumda çekirdek aile tipinin sürmesi için evlenmektedirler veya kapitalist ekonomik yapının sürmesi için ücret karşılığı bir işte

çalışmamaktadır. İnsanlar bilinçli olarak gerçekleştirdikleri faaliyetlerde, bilinçli olmadan kendi faaliyetlerini etkileyen yapıları yeniden üretmektedirler.

Giddens için eylemin en önemli özelliği herhangi bir şey tarafından doğrudan belirlenmemesidir. Ancak bu eylemi etkileyen hiç bir şeyin olduğu anlamına da gelmez. Eylem başka türlü davranma alternatifleri de içermektedir. Eylemin tanımında güç yer aldığından, güç insan ilişkilerinin gerekli bir unsurudur. Eylem herhangi bir şeyi değiştirme veya başarabilme yeteneğidir. Eylem ve aktör üzerinde üç çeşit etki vardır. Başka bir ifadeyle, insan eyleyenliği üç bölümden oluşmuştur:

- a) *Motivasyon-bilinçdışı*: Bu etki eylemin kendisinden ziyade eylem yapma potansiyelini ifade etmektedir. Eylemden en uzak seviye burasıdır. Bilinçli varlığımızın altında yatan ve kolaylıkla kelimelere dökülemeyen seviyedir. İnsanlar güven ve güvence için bilinçdışı motivasyonlara sahiptir ama bilinçdışı nadiren davranışı doğrudan motive eder (Giddens 1984: 44). İnsan zihninin derinliklerinde yatan arzu ve duyguları ifade eder. Bunlar davranışın arka planını meydana getirmekle beraber insan arzularını yerine getirmek zorunda değildir. Hatta, bu arzular bilinç tarafından bastırılabilir.
- b) *Pratik bilinç*: Günlük hayatta gerçekleştirdiğimiz faaliyetleri her zaman dil ile belirtmek kolay değildir. İnsanların başkalarının eylemlerini yorumladıkları ve kendilerini belli ortamlara yönlendiren ifade edilmemiş inanç ve bilgiler pratik bilinç içindedir. İnsanların sahip oldukları pratik bilgi ve beceriler pratik bilinci meydana getirmektedir. Bu bilinç insanların eylemi gerçekleştirdikleri sosyal şartları anlamalarını gerektirmektedir.
- c) *Söylemsel Bilinç*: Burada yaptığımız eylemleri yansıtabiliriz, izleyebiliriz ve açıklayabiliriz. İnsanlar kendi davranışlarının nedenlerini bilinçli olarak dile getirirler. Pratik ve söylemsel bilinç arasında onları kesin olarak birbirinden ayıran bir sınır yoktur (Giddens 1984: 7).

Giddens için bu üçlü içerisinde en önemlisi zımni bilgi sağlayan pratik bilinçtir. Çünkü, aktörlerin dünya hakkındaki bilgilerinin çoğu pratik bilinç ürünüdür. Dünyaya hakkındaki bilgimiz her zaman kolaylıkla ifade edilemeyen bir bilgidir ve bu açık olarak ifade edilir hale geldiğinde söylemsel olmaktadır. Aktörlerin kendilerinin ve başkalarının eylemlerini anlamlı kılmak için gerekli olan kuralların tamamı pratik bilincin içinde yer almaktadır. Bilgili sosyal aktörler olarak biz pek çok kuralı bilmekteyiz ama bunları açıkça ifade etmek durumunda zorluklarla karşılaşabiliriz. Bu nedenle Giddens kuralları pratik bilinç içerisinde değerlendirmektedir. Aktör ne yaptığı ile ilgili olarak ya söylemsel bir bilince sahiptir veya sosyal ortamlarda nasıl davranacağı, ne yapacağıyla ilgili olarak pratik bilince sahiptir.

Aktörlerin kuralları ve kaynakları kullanması demek, kurallar ve kaynaklar hakkında pratik bir bilince dayalı olarak faaliyette bulunuyor olması demektir. Giddens'a göre "yapı aktörlerin günlük hayatlarında yaptıklarıyla, bilgiden bağım-

sız bir varlığa sahip değildir". Söylemsel bilinç aktörlerin anladığı veya bildiği ve kelimelerle ifade edebildikleri her şeyi kapsarken, pratik bilinç anladıkları ve bildikleri ama sözel olarak ifade edemedikleri her şeyi içermektedir. Bu bilinç Giddens'in kurallar ve kaynaklar seti faaliyeti yönlendiren pratik bilinç tarafından kavranan eylemi yönetmektedir. Sosyal kurallar kaynaklar olmazsa bir anlam taşımazlar. Kaynaklar kuralların sosyal pratiklerde ortaya çıkmasını sağlayan vasıtalarıdır. Kaynakların kullanımı sayesinde aktörler belli hedeflerin güvence altına alındığı eylemleri gerçekleştirmek için başkalarını harekete geçirirler. Kaynak kullanımını başkaları veya şeyler üzerine emretme ve denetleme niteliğinin varlığını gerektirmektedir (Schatzki 1997: 291). Kuralların ve kaynakların eylemi yönetmesi demek aktörlerin kuralları izleyip, kaynak kullanmaları anlamına gelmektedir. Herhangi bir eyleme girişen aktörler yapıyı oluşturan kurallar ve kaynaklardan yararlanırlar. Bu şekilde amaçlamadan daha sonraki eylemlerinin yapısını oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla yapı eyleme bir engel teşkil etmemekte, tam tersine eylemin gerçekleşmesinde yer almaktadır (Giddens 1979: 70).

Eylemde kaynak kullanmak güç (iktidar) konusunu öne çıkarmaktadır. Güç en geniş anlamıyla insan aktörünün dönüşümcü kapasitesi olup, aktörün bir dizi olayın seyrine müdahale edebilme yeteneğini ve kapasitesini ifade eder (Giddens 1976: 110). Giddens için marksistlerin iddiasının aksine, gücün kendisi bir kaynak değildir. Kaynaklar gücün ortaya çıktığı ve uygulandığı araçlardır. Güç nispi olarak dar anlamıyla etkileşime ait bir özelliktir ve sonuç üretme kapasitesini belirtir. Bu anlamda güç başkaları üzerine kullanılır. Gücün varlığı egemenlik yapılarının olduğunu varsayar. Kaynaklar sosyal etkileşimde güç kaynağı olarak kullanılabilir her şeydir (Giddens 1979: 92). Kaynaklar otorite sağlayıcı ve dağıtıcı olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi insanlar üzerinde denetim sağlayan vasıflar olarak tanımlanırken, ikincisi nesnelere üzerinde denetim sağlayan vasıflar olarak tanımlanmıştır (Giddens, 1979: 100). Başka bir ifadeyle dağıtıcı kaynaklar iktisadi egemenliği belirtirken, otorite siyasi ve ideolojik egemenliği göstermektedir. Burada Giddens beşeri olan ve olmayan kaynaklardan bahsetmektedir. Her iki tür kaynak da güç aracıdır ve dengesiz bir şekilde toplumda dağılmıştır. İnsanların aktör olarak tanımlanmaları, onların güç sahibi oldukları anlamına gelir. Bunun nedeni de herhangi bir kaynağa şu veya bu şekilde sahip olmalarıdır. En çaresiz insan bile bir dereceye kadar güç sahibidir. Hücrede tek başına tutulan bir mahkum bile konuşmayarak veya intihar ederek kendi gücünü kendinden çok daha fazla güce sahip olanlara göstermiş olur.

Giddens'in insan eyleyenliği çerçevesinde kullandığı önemli kavramlarından biri de çift hermeneutiktir (*double hermeneutics*). Bu kavram sosyal bilimcinin kullandığı kavramlar ile sıradan insanın kullandığı kavramlar arasındaki örtüşmeyi ifade etmektedir. Çünkü, sosyal bilimci akışkan bir sosyal dünyanın dinamiklerini kavramaya çalışırken kullandığı kavramlar, sosyal dünyanın bir parçası haline gelmektedir. Giddens uzman söylemi ile günlük söylem arasındaki ilişkiyi vurgulaya-

rak, araştırmanın araştırmasının sosyal hayat üzerindeki etkilerini hiçe sayarak nesnel bir sosyolojinin peşinde koşmaması gerektiğini savunmaktadır. Giddens için sosyal bilim günlük hayatta yaratılan anlamlı sosyal dünya ile sosyal bilimcilerin kullandığı üstdillerden (*metalanguages*) oluşur. Sosyal bilimsel kavramlar günlük söylemin bir parçası haline gelirken, sosyal bilimlerde insanların gündelik hayatlarında yarattıkları anlamlardan yararlanır (Giddens, 1984: 374). Örneğin, siyaset kuramcılarının geliştirdiği vatandaşlık, meşruiyet ve egemenlik gibi kavramlar ile sosyologların sosyal sınıf ve eşitsizlik üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar zaman içerisinde kamusal söylemin bir parçası haline gelmiştir.

Yapılanma ve Sosyal Pratik

Giddens, eylemle yapıyı birbirinin zıddı olarak görmektense, onları bir ikiliğin birbirini tamamlayıcı unsurları olarak görmektedir⁵. Giddens yapı ve eylemin bütünleşmiş bir sosyal sürecin ortaklaşa oluşturucuları olduğunu savunmaktadır. Bir sosyal sistemin yapılanması, sistemin kurallar ve kaynakların uygulanması aracılığıyla ve amaçlanmayan sonuçlar ortamında etkileşim içerisinde üretilmesi ve yeniden üretilmesidir (Giddens 1979: 66). Kurallar ve kaynaklar olarak yapının kullanımını sayesinde sosyal eylem gerçekleştiğinden yapı bu eylemin bir aracıdır. Bu eylemin gerçekleştirilmesiyle kurallar ve kaynaklar zaman ve mekanda yeniden üretildiği içinde yapı aynı zamanda bir sonuçtur. Bütün kurumsal düzenlemeler aktörlerin kuralları ve kaynakları kullanmaları ve bu sayede onları yeniden üretmeleri nedeniyle rutin olarak yeniden oluşturulur.

Giddens sosyal teorinin ana görevinin bireysel davranış ve bireysel deneyim üzerinde yoğunlaşmak olmadığına savunmaktadır. Benzer şekilde sosyal teori toplumsal bütünlükleri de ana konusu olarak almamalıdır. Sosyal teori bireylerin ve toplumun oluşmasını sağlayan sosyal pratikleri incelemelidir. Giddens'in yapılanma kuramında insan aktörünün daha ağırlıklı olduğu izlenimi verilmekte ama bu aktörün yapıyla da eş bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Aslında, yapılanma teorisinde öncelik yapılar veya aktörlerden ziyade sosyal pratiklere verilmiştir (Craib 1992: 5). Sosyal pratikler bilgili insan aktörleri tarafından gerçekleştirilirler. İnsan aktörleri farklılık yapacak güce sahiptirler ve günlük etkileşimde ne yaptıklarının bilincindedirler. Diğer taraftan sosyal pratikler tamamen rasgele değildirler. Zaman ve mekan boyutunda düzenli ve istikrarlıdır. Sosyal pratikleri gerçekleştirmede aktörler toplumun kurumsallaşmış özelliklerini barındıran kurallar ve kaynaklardan faydalanırlar. Yapılanma sosyal pratiklerin zaman ve mekan boyutunda gerçekleştirilmesi ve yeniden gerçekleştirilmesi anlamını taşımaktadır. Yapılanma

⁵ İkilik (*duality*) ile ikicilik (*dualism*) arasında bir ayırım yapan Giddens insan eyleyenliğinin ve yapıların oluşmasının birbirinden bağımsız iki farklı olgu olmadığını vurgulamaktadır. Bunlar bir ikiciliği değil, bir ikiliği temsil etmektedir (Giddens 1984: 25). Bir ikilik, iki unsurun birbirine karşılıklı olarak bağımlı olduğu durumken, ikicilik birbirlerine zıt oldukları durumdur.

kuramının amacı sosyal hayatın maharetli bir biçimde bilgili aktörler tarafından yeniden üretilmesini açıklamaktır. Sosyal pratikler kuralların zaman boyunca ve farklı fiziki mekanlarda dönüşümüyle ortaya çıkmaktadır. Sosyal pratikler ortak kültürel inançlardan ve “bilgi stoklarından” yararlanan düşünömsel insanın pratik bilincinin davranışsal ve kurumsal boyutlarıdır (Tucker 1998: 84). Giddens yapılanma kuramı ile yapıyı istikrarlı durağan bir hal olarak değil, süreç olarak anlamadığını bize göstermektedir (Sewell 1992: 4).

Giddens yukarıda değinilen hususları bir örnekle açıklamaya çalışmıştır. Örneğin banka sistemi belli bazı faaliyetleri gerçekleştirmek için bireylere imkan tanıyan, bireyin gerçekleştirebileceği mali işlevleri aynı zamanda sınırlamaktadır. Yapıları oluşturan bizim eylemlerimizdir. Banka sistemi ilk olarak insanlar tarafından oluşturulmuştur. Eğer belli bireyler, belli eylemleri gerçekleştirmezse banka sistemi diye bir şey olmazdı. Bankacılık sistemi, üzerinde bir takım yapısal etkiler olduğu için değişmemektedir. İnsanların kendileri belli tarihi şartlarda mümkün olan kuralları ve kaynakları kullanarak bankacılık sistemini değiştirmektedir. Ancak eylemlerimiz aracılığıyla yapıları değiştirebiliriz.

Zaman ve mekan sosyal kuramın önemli unsurları arasında olup, zaman deneyimimiz sosyal olarak oluşturulmuştur. Sosyal sistemler kurallar ve kaynaklarla yapılanmış oldukları kadar zaman ve mekanda konuşlandırılmıştır. Giddens’a göre sosyal teori zaman-mekan kesişmesini sosyal varlığın hayati bir özelliği olarak ele almalıdır (1979: 54). Giddens zaman ve mekanı Heideggeryen hazır bulunma (*presence*) ve bulunmayış, yokluk (*absence*) anlamında kullanmaktadır. Her etkileşim hazır bulunma ve bulunmayışı içermektedir. Yüz yüze etkileşimde *öteki* hem zaman hem mekan olarak hazır bulunmaktadır. Aktörler etkileşimlerinin zamansal ve mekansal özelliklerini kullanarak ilişkilerini düzenlemektedir. Sosyal sistemlerin zaman ve mekanda iletişim ve ulaşım alanlarındaki hızlı ilerlemelerle yayılması ötekinin bulunmayışının etkileşimi engelleme olasılığını ortadan kaldırmaktadır.

Bu çerçevede, Giddens sosyal teorinin gerçek zaman ve mekanda gerçekleşen sosyal eylemi incelemesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre aktör merkezli mikro ve toplum merkezli makro ayırımların yerini, yüz yüze etkileşim (sosyal bütünleşme) ile fiziki olarak aynı yerde bulunmayan insanlar arasındaki etkileşimi (sistem bütünleşmesi) inceleyen ayırımlar almalıdır (Giddens 1979: 203). Burada, Giddens’ın sosyal bütünleşmeyle sistem bütünleşmesi arasında yaptığı ayırımı, bu ayırımı ilk yapanlardan biri olan Lockwood’dan farklı anlamlar yüklediğidir. Lockwood sosyal bütünleşme ile aktörlerin birbirleriyle olan ilişki biçimlerini vurgularken, sistem bütünleşmesiyle bir sosyal sistemin kurumsallaşmış parçalarının her birinin birbirleriyle uyum içerisinde olup, olmamasını kastetmektedir (aktaran: Mouzelis 1989: 620). Giddens ise sosyal bütünleşmenin amaçlar gibi öznel unsurlar içermediğini, aynı şekilde sistem bütünleşmesinin de eylemin nesnel sonuçlarıyla ilgili olmadığını belirtmiştir (Giddens 1976: 126). Sistem bütünleşmesi insanlar

özellikle de topluluklar arasındaki ilişkileri göstermektedir. Bu ilişkiler zaman ve mekanda yayılmıştır.

Beden dili ve benzeri şekillerde ifade edilen sosyal rutinler ve gelenekler sosyal eylemin gerçekleştiği uygun konum (*locale*)⁶ tanımlarlar. Konum kavramı sosyal ortamların maddi boyutlarının sosyal rutinler esnasında nasıl kullanıldığını belirtmektedir (Giddens 1984: 118-9). Konum etkileşim ortamını sağlayan mekanın kullanımı olarak tanımlamaktadır. Sabit fiziki ortamlar rutinleşmiş eylemi kolaylaştırmakta, hatta belki de onu meydana getirmektedir. Ancak konum sadece fiziki bir kavram değildir. Çünkü fiziksel özellikler etkileşimde anlam oluşturmak için kullanılmaktadır. Evdeki bir oda, işyerindeki bir atölye, sosyal hayatın kurumsallaşmış yönlerini belirtmektedir. Yani bu mekanlar, fiziki oldukları kadar sosyaldir. Yapılanma kuramında kolektivitelerdeki ilişkilerin biçimlenmesi değişik konumlarda zaman ve mekanda yeniden üretilen birbirleriyle ilişkili sosyal pratikler tarafından oluşturulmaktadır.

Etnometodolojist Goffman'a göre sosyal varlığımızı yönetmek için davranışlarımızda ön ve arka sahneler arasında bir ayırım yaparız. Ön bölge veya sahne sosyal performansın gerçekleştiği mekan olup, faaliyetlerin toplumsal olarak tanımlanmış belli standartlara uyması beklenmektedir. Arka bölgede ise ön bölgedeki performans tasarlanmaktadır. Kamusal alanda oluşturulan sosyal düzen görüntüsünü korumak için buraya başkalarının girmesine izin verilmez (Tucker 1998: 78). Giddens Goffman'ın bu ayırımını benimseyerek, arka bölgede insanların ön bölgenin talepleri ve kurallarına direnebildiklerini ve eleştirdiklerini belirtmektedir (1984: 72). İnsanlar özellikle resmi ortamlarda kendilerini arka bölgede daha rahat hissetmektedirler. Arka bölgeler güç kullanımına tabi olmaktan kaçmak veya güç kullanımını planlamak için de uygun ortamlardır.

Giddens için arka bölge veya sahne ontolojik güvenlik açısından da öneme sahiptir. Ontolojik güvenlik bilişsellikten ziyade duygusallığı belirtmekte ve sosyal hayatın güvenilirliğine ve sürekliliğine duyulan inancı yansıtmaktadır (Giddens 1990: 94). Giddens için ontolojik güvenlik insan varlığının önemli bir unsurudur. Bu kavram bir kişinin dünyada güvenlik altında olduğu duygusuna sahip olması ve diğer insanlara güvenmesi anlamına gelmektedir. Bu güvenlik duygusu çocukluktan itibaren gelişir ve yetişkinlik evresinde sosyal hayatın rutinleri arasında önem kazanır. Rutinler bozulduğu zaman insan kararsızlık, şaşkınlık veya kızgınlıkla karşılaşabilmektedir. İnsanların rutine gereksinimi olduğundan rutin pratikler geliştirirler ve bunları sosyalleşme aracılığıyla nesilden nesile aktarırlar. Parsons için istikrarlı kişilik iyi işleyen bir sosyal sistemin ürünüyken, Giddens için sosyal düzen veya sosyal sistem, rutin olarak işleyen istikrarlı bir kişiliğin sonucudur (Craib 1992: 158). Giddens rutinlerin sosyal sistemleri ve kurumları oluşturduğunu be-

⁶ *Locale* kavramını Giddens eylemin gerçekleştiği yer anlamında kullanmaktadır. Bu nedenle *locale* karşılığı olarak "konum" kavramını kullandık.

lirtmektedir. Ancak kurumlar ve sosyal sistemler basit rutinlerin ötesinde bir anlam taşırlar. Çünkü, bunlar genellikle çatışma, tezatlık ve değişme mekanlarıdır.

Yapılanma Teorisine Yöneltilen Eleştiriler

Yapılanma teorisinin ileri sürüldüğü günden bu yana maruz kaldığı eleştirileri üç grupta toplayabiliriz. İlk gruptaki eleştirilerin odak noktasını Giddens'in insan eyleyenliğini, bilgilenebilirliğini fazla abarttığı iddiası oluşturmaktadır. İnsan eyleyenliğine yapılan vurgunun Sol düşünürlerin, özelliklede 68 kuşağının romantizmini yansıttığı öne sürülmüştür. İnsan aktörü her şeyi bilen, bilgili bir "bilişsel tanrı" değildir (Collins 1992: 88).Çeşitli sosyal bilim dallarında yapılan çalışmalar insanoglunun önemli bilişsel sınırlamalar altında olduğunu göstermiştir. İnsanlar gerçek hayatta kendilerini çevreleyen sosyal yapılar hakkında fazla bilgi sahibi değildirlir. Örneğin, iş örgütlerinin üyelerinin işbölümü hakkındaki bilgileri sınırlıdır. İnsanlar genellikle sadece günlük hayatlarıyla ilgili mikro ortamlar hakkında bilgi sahibidirlir. Gittikçe denetlenen, denetleyen ve izleyen bir dünyada aktörlerin sahip olabileceği bilginin sınırlılığı konusunu Giddens ihmal ettiği öne sürülmektedir. Öte yandan, bilginin elde edildiği durumlarda bile, aktörlerin eylemde bulunmaları söz konusu olmayabilir. İnsan aktörü daha fazla bildikçe, daha fazla istedikçe bu isteklerinin karşılanamaması durumunda aktörün aktörlük kapasitesi azalmaktadır. Örneğin, Giddens'in çağdaş bilgili ve yetenekli aktörleri, örneğin Bosna'daki soykırım hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmalarına rağmen bu konuda pek bir şey yap(a)mamışlardır (Mestrovic 1998: 67). Ayrıca bilgili olmayı engelleyen veya bilgiyi saptıran anlamında ideoloji konusuna da Giddens yapılanma kuramında değinmemektedir (Smith ve Turner 1986: 131).

Her insan aktörü Giddens'in belirttiği gibi özgür, bilgili ve maharetli midir? Modern toplumlardaki bütün aktörler düşünömsellik potansiyeline sahip olmayabilir. Giddens zihinsel özürlülerin ve eğitim seviyesi düşük olanların yukarıda sayılan niteliklere sahip olamayacaklarını göz ardı etmektedir (Mestrovic 1998: 23). Giddens'in sosyal teoriyi bilişsel temeller üzerinde inşa etmeye çalışması, kültürün ve bireyin ve sosyal davranışın rasyonel olmayan yönlerinin, örneğin duygularının ihmal etmesine neden olmuştur. Kültür yapıdan daha fazla muktedir kılıcı ve sınırlayıcıdır (Mestrovic 1998: 27). Giddens insanları hayatları kültürel anlamlar tarafından biçimlendirilmiş, anlam arayan varlıklar olarak görmemektedir (Tucker 1998: 7). Bir aktör günlük sosyal hayatın çoğu bölümünde bilgili ve vasıflı bir aktör olarak hareket edebilirken, diğer bölümlerinde sanki bilgi ve yeteneği yokmuş gibi hareket edebilir. Yani kısmi bir insan eyleyenliği de söz konusu olabilir (Mestrovic 1998: 182).

Yapılanma kuramında aktörün insan öznesiyle özdeşleştirildiğini görmekteyiz. Her ne kadar bireysel insan gibi bilgili olmaları konusu tartışmalı olsa da, sosyal sınıflar veya iktisadi kuruluşlar da aktör olabilirler. Giddens iradeci bir yaklaşımla

özgür ve aktif bireyi sosyal kuramının merkezine yerleştirirken, tarihi çalışmalarında insanlar ulus-devlet ve kapitalizm gibi büyük güçlerin oyuncularını olarak gözükmektedirler (Tucker 1998: 6). Giddens'in ben üzerine yoğunlaşması insanların toplu olarak sosyal hareketler aracılığıyla sosyal yapıları nasıl ürettikleri ve yeniden ürettiklerini ihmal etmektedir. Yapılanma kuramı zımni bilgi ve pratik bilinç aracılığıyla toplumun üretilmesi ve yeniden üretilmesini vurguladığından, günlük hayatın rutinlerini anlamamızda bize yardımcı olmaktadır.

Yapılanma teorisinin *mega* aktörler olarak tanımlanabilecek son derece fazla kaynakları ve gücü elinde bulunduran bireysel aktörleri de ihmal ettiği öne sürülmüştür (Mouzelis 1993: 679). Bireylerin kullandığı eyleyenlik hem kaynak olarak hem de kullanım biçimi olarak kolektiftir. Örneğin, babaların, patronların, profesörlerin eyleyenlikleri ailede, şirketlerde ve üniversitelerdeki konumlarıyla bağlantılıdır. Kişisel eyleyenlik kolektif olarak üretilmiş güç farklılıklarıyla yüküldür (Sewell 1992: 21). Sosyal yapının oluşturulmasında aktörler arasında iktisadi, siyasi ve kültürel üretim araçlarına ulaşma ve onları kullanma konusunda büyük farklılıklar vardır. Mouzelis bu durumu bir binanın inşasında sadece tuğlacının rolüne değer verilerek, mimarın veya ustabaşının rolünün göz ardı edilmesine benzetmektedir (1993: 679). Mouzelis aktörün mikro ile, kurumsal yapılarında makro ile özdeşleştirildiğine dikkat çekmektedir. Ancak, örneğin yüz yüze etkileşimleri mikro seviye ile özdeşleştirmek hatalı olabilir. Çünkü yüz yüze etkileşim sadece sıradan insanların sahip olduğu bir imtiyaz değildir. Örneğin, Churchill, Roosevelt ve Stalin'in 1945'de Yalta Konferansındaki yüz yüze etkileşimleri milyonlarca insanın hayatını etkileyen kararların alınması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla bu olay mikro seviyenin ötesinde anlamlar taşımaktadır.

Yapılanma kuramında ontolojik öncelik tarihin veya sosyal hayatın yapıcıları veya gerçekleştiricilerinden ziyade gerçekleştirilmesine, yapılmasına verilmektedir (Cohen 1989: 47). Giddens'in vurguladığı nokta, yapının eylemi nasıl belirlediği veya eylemlerin bileşimlerinin yapıyı nasıl oluşturduğu değil, günlük ortamlarda eylemin nasıl yapıldığı ve eylemin yapısal özelliklerinin eylemin gerçekleşmesiyle nasıl yeniden üretildiğidir. Böyle olunca Giddens'in aktör ve yapıları birbirlerinden ayrı değerlendirerek önceliği aktörlere verdiği yolunda Callinicos'un öne sürdüğü iddia (bkz. 1985: 165) pek gerçekçi değildir.

Giddens'in yapı kavramının sınırlılığının önemini fazlaca göz ardı ettiği iddiası eleştirilerin ikinci odak noktasını oluşturmaktadır. Sosyal yapı için hangi kuralların önemli olduğunu anlayabilmemiz için yapı ve kuralı ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir (Craib 1992: 147). Örneğin, özel mülkiyet ile ilgili kuralların, bir ilacı günde iki kez almam gerektiğini söyleyen kurallardan daha önemli olduğunu, ancak bir sosyal yapı kavramına gönderme yaparak ortaya çıkarabiliriz. Çünkü, özel mülkiyetin lağvedilmesi benim ilaç almamamdan çok daha ciddi biçimde sosyal yapıyı radikal olarak değiştirecektir. Çalışabileceğim işler, oy verebileceğim parti-

ler daima benim elimde olan şeyler değildir. Bunlar sosyal yapıdan kaynaklanmaktadır ve genellikle bizi sınırlandırmaktadır.

Ayrıca, yapı ve eylem karşılıklı olarak birbirlerini oluşturduklarından belli bir zaman diliminde, belli bir alanda yapısal özellikleri veya insanların yaratıcı veya dönüştürücü özelliklerini ele almak zorlaşmaktadır (Layder 1994: 214). Çünkü eylem ve yapı aynı anda oluştuğlarından bu ikisi arasında bir ayırım yapılamamaktadır. Bu, yapı ve eylemin ayrılamaz olduğu ve aralarında bir otonom alanın olmadığı anlamına gelmektedir. Böyle olunca yapı ve eylem arasındaki etkileşim incelenemez hale gelmektedir (Archer 1990: 83). Giddens'in yapı konusunu açıklarken, dilin yapılarını toplumsal yapılarla türdeş tutmasının hatalı olduğu ifade edilmiştir (Callinicos 1985: 138). Bu bağlamda, Anderson dilsel (linguistik) yapıların çok yavaş değiştiklerini, doğal kıtlık sınırlamalarına maruz kalmadıklarını ve kolektif aktörlerden ziyade bireysel aktörler aracılığıyla var olduklarını vurgulamıştır (Anderson'dan aktaran, Callinicos 1985:139).

Eleştirilerin üçüncü odak noktasını yapılanma teorisinin ampirik araştırmalar için uygun olmadığı düşüncesi oluşturmaktadır. Buna karşılık, Giddens yapılanma teorisinin ampirik araştırmalarda doğrudan kullanılmasının şart olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü sosyal bilimlerin kuramsal yorumunu değerlendirmenin yegane ölçütü ampirik araştırmalara uygunluk değildir (Giddens 1989. 295). Tutarlılık, ne tür sorular sorulduğu ve bunların muhtemel cevapları gibi ölçütlerde rol oynar. Buna rağmen Giddens yapılanma kuramının, doğrudan olmasa bile kuvvetli ampirik etkileri olduğunu söylemeyi de ihmal etmemektedir (Giddens 1986: 102, Mullan ile gerçekleştirilen mülakat). Sosyal hayatta aktörlerin ne yaptıklarıyla ilgili olarak zımni bilgiye sahip olmalarını yapılanma kuramının vurgulaması anket veya sayısal yöntemlere dayalı araştırmalarda bile "etnografik an"ın gerekliliğini göstermektedir. Giddens yapılanma teorisinin bir meta teori olmakla beraber ampirik araştırmalarda da kullanılabileceğini iddia etmektedir. Örneğin sosyal sınıfların pratikte nasıl faaliyet gösterdiklerini anlamak için nesnel bir sınıf anlayışının ötesine giderek kapitalist işbölümünün yanı sıra işletme içindeki otorite ilişkilerini ve üretim alanı dışında olan topluluk hayatıyla ilgili faktörleri de analize dahil etmiştir. Dolayısıyla işçi sınıfı yapılanması etnik yapı ve cinsiyet tarafından etkilenirken, yönetim yapılanması kişisel ilişkileri, arkadaşlıklar ve evlilik bağlarını içermektedir (Giddens 1973: 171). Bununla beraber, yapılanma teorisi yüksek bir soyutlama düzeyinde ifade edildiği için somut araştırmalarda kullanılma olasılığı fazla değildir. Zaten yapılanma teorisinin amacında ampirik amaçlı teori ve araştırmalar için ontolojik kaynaklar sunmaktır (Cohen, 1989: 2).

Sonuç Yerine

Gerek yorumsamacı (öznel) gerekse de pozitivist (nesnel) kamplar Aydınlanma epistemolojisine dayalıdır. Aydınlanma epistemolojisinin temelini oluşturan özne-

nesne ikiciliğini aşmanın bir yolu modernist epistemolojiyi reddederek postmodernist kampa katılmak olabilir. Yapı ve eylem veya aktör arasındaki sentez ve çözüm çabalarının, başarısızlığa mahkum olduğu Foucault gibi bazı düşünürler tarafından savunulmaktadır. Özne/nesne ayırımını aşmaya çalışmanın tek yolu post-yapısalcıların yaptığı gibi özneyi merkezleştirmektir (*decentring*). Burada sosyal dünya öznesiz pratik ve söylemlerden ibaret görülmektedir.

Ancak Giddens, postmodernist vagona binmeyi reddederek, modernist bir çerçevede içinde yapı-eylem ikiciliğini aşmaya çalışmıştır⁷. Bu bakımdan, Mestrovic'in, Giddens'i "son modernist" olarak adlandırması boşuna değildir. Giddens, Marx'ın "insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar ama diledikleri gibi yapmazlar; insanlar tarihi kendileri tarafından seçilmiş şartlar altında değil, doğrudan içinde buldukları, verili ve geçmişten aktarılmış şartlar altında yaparlar" vecizesinden etkilendiğini belirtmektedir (Giddens 1984: xxi). Ancak, Marks'ın bu formülünde yapı, eylem üzerinde bir sınırlama olarak algılanmaktadır (Callinicos 1998: 19). Giddens ise yapıyı olumsuzlukla, sınırlama ile özdeş tutulmaktan kurtarmayı amaçlamıştır. "Sosyal yapının bir odanın duvarları gibi aktörün eylemlerini sınırlandırdığı düşüncesini yıkmaya çalıştım" (1986: 101, Mullan ile gerçekleştirilen mülakat). Bu ifade, kanımca Giddens'in yapılanma teorisinin en önemli özelliğini ve orijinal tarafını ortaya koymaktadır. Yapı artık eyleme karşı bir engel olarak değil, eylemin gerçekleşmesini sağlayan bir unsur olarak görülmektedir. Yapılanma teorisinin amacı yapı kavramını eylemin dışsal belirleyicisi olarak görmemek ve insan eyleminin tesadüf olduğu iddiasını reddetmektir. Kurallar ve kaynaklardan faydalanan bireylerin karşılıklı etkileşim sonucunda üretip, yeniden ürettiği süreçler yapılanmayı oluşturmaktadır. Çünkü, yapılar sadece eylemin içinde ve eylemler aracılığıyla var olurlar. Yapının eylemi nasıl belirlediği veya bir dizi eylemin yapıyı nasıl oluşturduğunu anlamaya çalışmaktan ziyade günlük ortamlarda eylemin nasıl yapılaşmış ve eylemin yapılaşmış özelliklerinin eylemin gerçekleştirilmesiyle nasıl yeniden oluşturulduğunu kavramak önemlidir. Yapılar eylemi gerçekleştiren insan eyleyenliğinin ortaya çıkmasının olmazsa olmaz şartlarıdır. Eylem ve sistemlerden farklı olarak yapıların gerçek bir varlığı yoktur. Yapılanma sabitlik veya gelişme sonucunda ulaşılan bir nokta özelliği taşımaz. Yapılanmanın kendisi bir süreç olup, asla bir sonuç değildir.

Nesnel şartlar eylemi etkilemektedir. Öte yandan, bu nesnel özelliklerin aktörün eylemini belirlediği anlamına gelmemelidir. Bunun anlamı belli eylemlerin yapılması mümkün kılınırken veya teşvik edilirken diğerlerinin imkansız hale geldiğidir. Nesnel dünyanın gerçekliğine dikkati çekmek nesnel dünyanın her şeyi belirlediği anlamına gelmemektedir. Nesnel dünyanın eylemi nasıl etkilediğini anlamak gerekmektedir. İnsanlar kendi konumlarını tanımlarken, yapısal sınırlamalardan ta-

⁷ Giddens, postmodernizm yerine yüksek (ileri) modernite (*high-modernity*) kavramını tercih etmektedir.

mamen özgür değildirler. Giddens aktörü ne basit bir kural izleyici, ne de tamamen özgür olarak görür. Sosyal gerçeklikte kendi meydana getirdiğimiz bir dünyada yaşıyoruz ama bu dünya aynı zamanda başkaları tarafından bizim için meydana getirilmiştir.

Giddens'in sosyal teorideki birey-toplum, yapı-aktör, özne-nesne ve sistem-eylem karşıtlıklarını aşma yönündeki gayretlerini takdir etmekle birlikte, çabalarını sosyal bilimlerde tek bir hakim paradigmanın oluşturulmasına yönelik bir çaba olarak da yorumlayabiliriz. Ancak sosyal teoride hakim bir paradigma oluşturma çabasının ne derecede mümkün olduğu ve doğru olduğu tartışmalıdır. Kuhncu anlamda tek bir hakim paradigma yerine iki veya daha fazla paradigma kullanılması sosyal bilimler için daha uygun olabilir. Her şeyden önce belli bir araştırma konusunda hangi paradigmanın daha uygun olduğunu tespit etmek kolay değildir. Çünkü sosyologların büyük bir kısmına göre insan davranışının akılcı bir açıklaması genellikle pek çok sosyal ortamlarda gerçekçi değildir. Sosyoloji tek bir paradigmanın hakimiyeti altına girip normal bir bilim statüsüne ulaştığı zaman bir bunalmıla karşı karşıya gelmiş demektir (Boudon 1988: 758). Ayrı kuramsal gelişmeler gerçek teorik farklılaşmanın ve çoğulculuğun garantisidir. Birbirinden farklı olguların olduğu sosyal dünyayı, her şeyi kapsayıcı tek bir kuramla açıklamaya çalışmak ne derece doğru ve mümkün olabilir? Giddens'in böyle bir niyet taşımadığını söylemek mümkündür ama bilindiği gibi "şeyh uçmaz, mürit uçurur".

Kaynakça

- Archer, M. (1990), "Human agency and social structure: A critique of Giddens", *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and His Critics*, D.Held ve J.B.Thompson (der), Cambridge: Cambridge University Press içinde: 73-84.
- Bernstein, R.J. (1989), "Social theory as critique", *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and His Critics*, D.Held ve J.B.Thompson (der.), Cambridge: Cambridge University Press içinde: 19-33.
- Boudon, R. (1988), "Will Sociology will ever be a social science", *Theory and Society*, cilt 17, sayı 2: 746-759
- Callinicos, A. (1998), *Tarih Yapmak*, (çev. Nermin Saatçioğlu), İstanbul: Özne.
- Callinicos, A. (1985), "Anthony Giddens: A contemporary critique", *Theory and Society*, cilt 14, sayı 2: 133-166.

- Clark, J. (1990), "Anthony Giddens, sociology and modern social theory", *Anthony Giddens: Consensus and Controversy* C. J. Modgil ve C., Modgil, (der.), Basingstoke: The Falmer Press içinde: 21-26.
- Cohen, I.J. (1989), *Structuration Theory: Anthony Giddens and the Constitution of Social Life*, London: Macmillan.
- Collins, R. (1992), "The Romanticism of agency/structure versus the analysis of micro/macro", *Current Sociology*, cilt 40, sayı 1: 77-97.
- Craib, I. (1992), *Anthony Giddens*, London: Routledge.
- Dawe, A. (1970), "The Two Sociologies", *British Journal of Sociology*, cilt 21, sayı 2: 207-218.
- Emirbayer, M. ve A. Mische, (1998), "What is agency?", *American Journal of Sociology*, cilt 103, sayı 4: 962-1023.
- Giddens, A. (1990), *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity.
- Giddens, A. (1989), "A Reply to my critics", *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and His Critics*, D.Held ve J.B.Thompson (der.), Cambridge: Cambridge University Press. içinde: 249-301.
- Giddens, A. (1984), *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge: Polity.
- Giddens, A. (1979), *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*, London: Macmillan.
- Giddens, A. (1976), *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretive Sociologies*, London: Hutchinson.
- Giddens, A. (1973), *The Class Structure of Advanced Societies*, London: Hutchinson.
- Layder, D. (1994), *Understanding Social Theory*, London: Sage.
- Mestrovic, S. G. (1998), *Anthony Giddens: The Last Modernist*, London: Routledge.
- Mouzelis, N. (1993), "The Poverty of sociological theory", *Sociology*, cilt 27, sayı 4: 675-695.
- Mouzelis, N. (1989), "Restructuring structuration theory", *Sociological Review*: 613-635.
- Mullan, B. (1986), *Sociologists on Sociology*, London: Croom Helm.
- Mutman, M. (1997), "Özne: Bir başka arşiv", *Toplum ve Bilim*, sayı 73: 5-29.
- Schatzki, T.R. (1997), "Practices and actions: A Wittgensteinian critique of Bourdieu and Giddens", *Philosophy of the Social Sciences*, cilt 27, sayı 3: 283-308.
- Sewell, W.H. (1992), "A Theory of structure: Duality, Agency and Transformation", *American Journal of Sociology*, cilt 78, sayı 1: 1-29.
- Smith, W. J. Ve Bryan S. Turner (1986), "Constructing social theory and constituting society", *Theory, Culture and Society*, cilt 3, sayı 2: 125-133.
- Tekeli, İ. (1998), "Toplumbilimlerin önünü açmaya insan modellerini tartışarak başlamak", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri*, İstanbul: Metis.
- Thompson, J.B. (1989), "The Theory of structuration" *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and His Critics*, D.Held ve J.B.Thompson (der.), Cambridge: Cambridge University Press içinde: 56-76.
- Tucker, K.H. (1998), *Anthony Giddens and Modern Social Theory*, London: Sage.